

JŪRATĖ KIAUPIENĖ *VERSUS* MARCELI KOSMAN: APIE VIENĄ ISTORIOGRAFINĘ POLEMIKĄ

KOSMAN, M. Litauen: Legenden einer großen Vergangenheit und Realitäten der Gegenwart. In *WeltTrends: Zeitschrift für internationale Politik und vergleichende Studien*. 1997, Nr. 16, S. 113–130

KIAUPIENĖ, J. Replik zu Marceli Kosmans Version der litauischen Geschichte. In *WeltTrends: Zeitschrift für internationale Politik und vergleichende Studien*. 1997, Nr. 16, S. 131–142

Arūnas Vyšniauskas
Vilniaus universitetas

Ši polemika, tiksliau – lenkų istoriko straipsnis ir lietuvių istorikės platokos apimties atsakomoji replika viename ir tame pačiame leidinyje, išvydo dienos šviesą dar 1997 metų rudenį. Abu straipsniai paskelbti kas ketvirtį Potsdamo universiteto leidykloje pasirodančiame akademinio pobūdžio žurnale „WeltTrends: Zeitschrift für internationale Politik und vergleichende Studien“, Nr. 16. Jame perspausdintas į vokiečių kalbą išverstas žinomo lenkų istoriko, Poznanės universiteto profesoriaus Marcelio Kosmano tekstas, kuriame skaitytojams pateikiama visa Lietuvos istorijos apžvalga nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų iki XX a. pabaigos. Jau pats straipsnio pavadinimas yra intriguojantis – lietuviškai jis skambėtų taip: „Lietuva: didžiosios praeities legendos ir dabarties realijos“.

Pirmą kartą tas straipsnis lenkiškai buvo publikuotas 1996 metais¹, o skelbiant vokišką vertimą žurnalo redakcija suteikė galimybę ir lietuvių istorikei, Lietuvos istorijos instituto darbuotojai Jūratei Kiaupienei pareikšti savo poziciją dėl M. Kosmano pateiktos Lietuvos istorijos interpretacijos. J. Kiaupienės straipsnio pavadinimas lietuviškai skambėtų taip: „Replika Marcelio Kosmano Lietuvos istorijos versijai“. M. Kosmano tekstas užima 18 puslapių, o J. Kiaupienės atsakomasis tekstas – 12 puslapių, taigi tik trečdaliu trumpesnis už kritikuojamą lenkų istoriko straipsnį.

Labiausiai lietuvių autorei užkliuvo lenkų civilizacinio vaidmens iškėlimas Lietuvos istorijoje ir pats faktas, kad visą Lietuvos istoriją vokiečiams pristato lenkas. Ji kritikavo tai, kaip lenkų istorikas traktuoja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, lietuvių tautinio atgimimo, Vilniaus klausimo problemas. Pabaigoje yra teigiama, kad M. Kosmano pateiktas Lietuvos praeities ir dabarties paveikslas yra neoriginalus, atitinka ankstesnių lenkų istoriografinių stereotipų tradicijas, o dar prieš tai lenkų autoriui priekaištaujama, kad jis nepanaudojo naujausios lietuvių istoriografijos laimėjimų ir pateikė kontroversiškus teiginius be įrodymų. Pagrįsdama savo priekaištus lietuvių istorikė nurodė nemažai lietuvių istoriografijos darbų, jais rėmėsi.

¹ KOSMAN, M. Litwa – legenda wielkiej przeszłości i realia współczesności. In *Przegląd Zachodni*. 1996, Nr. 3, s. 21–44.

Ši kritika neliko be atsako. Kai kuriuose vėlesniuose savo darbuose, skirtuose Lietuvos istorijai, M. Kosmanas jau neignoravo naujesnių lietuvių istoriografijos publikacijų, be to, lenkų periodinėje akademinėje spaudoje recenzavo nemažai naujų lietuvių istorikų knygų. Taip pat jis tiesiogiai reagavo į 1997 m. J. Kiaupienės repliką ir parengė savo „repliką“. Apie ją užsimena lenkų istorikas Gerardas Labuda, 2003 metais parašęs „Įvadinį žodį“ M. Kosmano trijų tomų straipsnių ir studijų rinkiniui, skirtam Lenkijos ir Lietuvos istorinio ryšio nagrinėjimui². Pirmieji du šio leidinio tomai jau išleisti (t. I – 2003 m., t. II – 2005 m.), o trečiasis, skirtas būtent istoriografinių tyrimų analizei, turėtų dar pasirodyti.

Kadangi J. Kiaupienė daugiausia polemizavo dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos vaizdavimo, tai jos replika M. Kosmano atžvilgiu sulaukė ir užsienio istorikų, užsiimančių panašia problematika, dėmesio. J. Kiaupienės polemiką su M. Kosmanu viename interviu yra paminėjęs Vokietijoje dirbantis švedų istorikas Svenas Ekdahlis³, o naujoje 2006 m. išleistoje knygoje ją mini ir vokiečių istorikas Mathias Niendorf⁴, savo tekste užsiminęs, kad dabar, kaip ir XX a. pradžioje, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė tapo konkuruojančių nacionalinių istoriografijų susikryžiuojimo punktu⁵.

M. Kosmano požiūris į naujausią Lietuvos istoriją po Antrojo pasaulinio karo J. Kiaupienės liko neaptartas. O lenkų autoriaus žvilgsnis į sovietinės Lietuvos laikotarpį gali pasirodyti įdomus tam tikrais aspektais, mat jis, kaip ir daugelis kitų lenkų istorikų, nėra linkęs vienpusiškai traktuoti sovietmečio Lietuvoje, įžiūri ne tik šešėlines, bet ir šviesiasias to meto puses, pozityviai vertina Sovietų Lietuvos partinės ir administracinės vadovybės, visų pirma ilgamečio LKP CK I sekretoriaus Antano Sniečkaus vaidmenį ir galiausiai Algirdo Brazausko politikos rezultatus nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu ir vėliau. O štai, aprašant pačią naujausią istoriją, apie Vytautą Landsbergį formuojama veikiausiai negatyvi nuomonė, primenant jo šalininkų neigiamas pozicijas Lenkijos ir lenkų tautinės mažumos Lietuvoje atžvilgiu. V. Landsbergio šalininkų pralaimėjimas 1992 m. Seimo rinkimuose aiškinamas tuo, kad V. Landsbergio vadovaujamą ekipą sudarė nepatyrę žmonės, prie kurių šliejosi karjeristai ir netgi spekuliantai, dėl ko buvo greitai prarastas pasitikėjimas visuomenės akyse. Taigi istorijos apžvalga yra baigiama aktualios politinės padėties Lietuvoje vertinimais, primenant 1996 m. pradžioje Vilniuje įvykusį Lenkijos prezidento Aleksandro Kwaśniewskio vizitą, kuris pateikiamas kaip reikšmingas ženklas naujam Lietuvos ir Lenkijos santykių etapui.

Ar verta prisiminti šią prieš dešimtmetį įvykusią polemiką vokiško žurnalo puslapiuose? Manau, kad taip. Mat Potsdame leidžiamas žurnalas „WeltTrends“, kuris yra realizuojamas kaip vokiečių ir lenkų mokslinio bendradarbiavimo ilgalaikis projektas (vienas iš oficialių leidėjų yra Poznanėje veikiančias *Instytut Zachodni*), buvo sunkiai prieinamas Lietuvos skaitytojams. Padėtis pasikeitė 2006 metais, kai tų metų pabaigoje žurnalo tekstai buvo pateikti internete, yra nuolat saugomi Potsdamo universiteto serveryje ir laisvai gali būti skaitomi PDF formatu. Dėl to juos nesunku dabar pasižiūrėti ir išsiginčyti, geriau suprasti lietuvių ir lenkų istorikų skirtingus požiūrius ir nuostatas interpretuojant senosios ir moderniosios Lietuvos istoriją. M. Kosmano straipsnis ir J. Kiaupienės

² LABUDA, G. Słowo wstępne. Ocalić od zapomnienia. In KOSMAN, Marcei. *Polska – Litwa: z odległej i bliższej przeszłości*. Poznań, 2003, t. 1, s. 16.

³ Istorikui praverstų laiko mašina. *Mokslo Lietuva*, 1998 m. spalio 8 d., Nr. 17 (175), p. 12.

⁴ NIENDORF, M. *Das Großfürstentum Litauen. Studien zur Nationsbildung in der Frühen Neuzeit (1569-1795)*. Wiesbaden, 2006, S. 12.

⁵ Ten pat, p. 10.

poleminis tekstas gali būti įdomūs tiek Lietuvos istorijos istoriografijos, tiek lietuvių ir lenkų santykių istorijos tyrinėtojams, o kai kuriais atžvilgiais – ir politikos mokslų specialistams.

M. Kosmano straipsnio tekstas su bibliografiniu aprašu yra pasiekiamas internetu: <<http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2006/1129/>>

J. Kiaupienės replikuojantis tekstas su bibliografiniu aprašu pasiekiamas internetu: <<http://opus.kobv.de/ubp/volltexte/2006/1130/>>

Abiem atvejais norint skaityti pačius tekstus, aktyvavus aukščiau nurodytus internetinius adresus, atsivėrusiame internetinės naršyklės lange reikia paspausti pdf-Format hipernuorodą [Dokument 1.pdf](#). PDF failams skaityti, kaip žinoma, būtina tam tikra kompiuterinė programa. Jei ji kompiuteryje neįdiegta, *Microsoft Windows* operacinės sistemos vartotojams rekomenduojame naudoti *Acrobat Reader* ar *Foxit Reader* programas, kurias nemokamai galima atsisiųsti iš interneto.

Kaip ne kartą pasitaiko su lietuviškomis raidėmis užrašytais tikriniais vardais užsienietiškosiose publikacijose, lenkų autoriaus ir lietuvių autorės tekstuose kai kurios raidės yra pateikiamos neteisingai ar su iškraipytais diakritiniais ženklais. M. Kosmano tekste pasitaiko ir viena kita faktografinė klaida, kai kurias galima būtų laikyti net šiurkščiomis (pavyzdžiui, rašoma, kad 1938 m. spalio 21 d. Lietuva be pasipriešinimo prarado vienintelį savo uostą Memelį⁶). Tačiau taip klaidingai pateikta data ar kitos faktinės klaidos, tam tikri teksto trūkumai ar redakcinių nesupratimų dalykai nemenkina paties turinio konceptualios esmės ir polemienio įdomumo.

Nors mokslinės diskusijos šiaip jau yra sveikintinas dalykas, tačiau vis dėlto norėtusi, kad ateityje lietuvių istorikai neužsisklęstų vien siaurų problemėlių rate, o būtų pajėgūs ne tik replikuoti ar protestuoti prieš vieną ar kitą istorijos traktavimą užsieniečių darbuose, bet ir patys galėtų literatūriškai patrauklia forma ir kartu moksliskai atsakingai (o gal ir politiškai korektiškai?) išdėstyti visą Lietuvos, kurios nors kitos šalies, Europos ar net pasaulio istoriją, kaip tai sugeba atskiros kūrybinės asmenybės užsienyje. M. Kosmanas priklauso prie jų, mat yra parašęs ne tik daugybę straipsnių bei monografijų, bet ir storą knygą, kurioje išguldė visą Baltarusijos istoriją.⁷ O kas iš profesionalių lietuvių istorikų galėtų panašiais laimėjimais pasigirti?

Daugiatomė vienos ar kitos šalies istorija, kurios atskirus tomus, skyrius rašo pavieniai specialistai, žinoma, yra reikalingas dalykas (tokiai trylikatomės „Lietuvos istorijos“ programai Lietuvos istorijos institute vadovauja J. Kiaupienė), tačiau dažnai tokie veikalai primena teminius chronologine tvarka išdėstytus straipsnių rinkinius, o ne vientisą šalies ar pasaulinio regiono istorijos sintezę, kokią gali parašyti tik vienas žmogus, pamatęs praeities vaizdą viena pora akių, perfiltravęs vienomis smegenimis ir užrašęs viena plunksna, kaip tai giriasi padaręs Normanas Daviesas savo unikaloje Europos istorijoje.⁸

2005 metais lietuvių-šveicarų kilmės amerikiečių profesorius Alfredas Erichas Sennas, gana kritiškai atsiliepęs apie lietuvių istorikų nesugebėjimą rašyti apibendrinančius šalies istorijos veikalus, kėlė klausimą: „Kas yra istorija – menas ar mokslas?“⁹ Klausimas nėra vien retorinis ir iš piršto laužtas. Žvalgantis į pasaulinės istoriografijos tendencijas susidaro įspūdis, kad šalių, globalinių regionų ar pasaulio istorijas geriau sekasi rašyti tiems, kurie į istoriją žiūri labiau literatūriškai nei akademiškai, lengviau valdo plunksną, vadovaujasi subjektyviais požiūriais ir išankstinėmis nuostatomis ar hipotetiniais teiginiais (tyrimo ir rašymo metu jie būna verifikuojami ir koreguojami), o

⁶ KOSMAN, M. Litauen: Legenden einer großen Vergangenheit und Realitäten der Gegenwart..., S. 124.

⁷ KOSMAN, M. *Historia Białorusi*. Wrocław, 1979.

⁸ DAVIES, N. *Europa. Istorija*. Vilnius, 2002, p. 10.

⁹ SENN, A. E. Naujausiųjų laikų istorija ir kolektyvinė atmintis. *Kultūros barai*, 2005, Nr. 1, p. 19.

ne patys sunkiai kapstosi archyvuose tarp pirminių šaltinių ieškodami objektyvumo idealo ant pageltusio popieriaus lapų. Kita vertus, siaurų temų specialistų darbai pasižymi akademinu kruopštumu, tačiau daugelis iš tų mokslininkų nėra pajėgūs parašyti daugelį amžių apimančią šalies istorijos sintezę. Bet, žinoma, dėl tokios dalykų padėties, naratyvo vientisumo ir didžiojo istorijos pasakojimo problemų irgi galima būtų diskutuoti.